

УДК 159.9.07(091)

М. В. ПІРКО (мол. наук. співробітник)
ІТІЗН НАПНУ «Інститут Інформаційних Технологій і Засобів Навчання НАПНУ»

РОЗВИТОК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Одним із тлумачень терміна «діагноз» в перекладі з грецької мови є «розпізнання». Під діагностикою розуміють розпізнання чого-небудь. Психолого-педагогічна діагностика передбачена для забезпечення збору та акумуляції статистичних даних про особливості психіки тих, хто підпадає під діагностування, які необхідно враховувати педагогічному працівнику для організації та здійснення навчально-виховних заходів. В межах сучасності психолого-педагогічна діагностика визначається як наука розробки методів виявлення і вивчення індивідуально-психологічних і індивідуально-психофізичних особливостей особистості. В статті розглянуто розвиток психолого-педагогічного діагностування в історичному аспекті.

Різноманітність підходів в процесі визначення та діагностування специфічних можливостей і досягнень особистості створюють можливості для пошуку відповідей і творчості.

Ключові слова: визначення, діагностування, досягнення, інтелект, інтелектуальний тест, розум, обдарованість, специфічні можливості

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Всі ми є свідками й учасниками значної переорієнтації або формування абсолютно нових засад розвитку освіти і науки в Україні. Особливо це стосується теоретико-методологічного обґрунтування принципів наукових досліджень. Основні завдання щодо модернізації освіти визначаються Конституцією України (1991); Законом України «Про Національну доктрину розвитку освіти» (2002); Законом «Про Національну програму інформатизації» (1998); Указом Президента України «Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій» (2005 р.) та ін. Соціальне середовище буття людини у філософському розумінні «означається як «оточуючі людину соціальні, матеріальні і духовні умови її існування і діяльності. Це середовище визначально впливає на формування і розвиток особистості. В той же час, під впливом людини воно змінюється. У процесі цих перетворень змінюється і сама людина» [7, с. 1271] » [3, с.5].

В значній мірі, як нові технології витісняють некваліфіковану рутинну працю, ресурси людства мобілізуються на творчу працю, пов'язану із прийняттям рішень. Це вимагає відповідного рівня інтелектуальної і професійної підготовки. Одним із аспектів розвитку виокремлюється: *розвиток творчого мислення і мета когнітивних навиків.*

Аналіз наукових досліджень і практичного стану розвитку, а також попередніх вітчизняних, і закордонних джерел, в Україні свідчить, що існує низка аспектів, які варто висвітлити, щоб продовжити цей процес

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідженню проблем модернізації освіти в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій в Україні приділяється належна увага у педагогічній теорії, зокрема, таким її аспектам: філософія сучасної освіти (І.А.Зязюн, В.Г.Кремень); проблеми неперервної освіти (С.У.Гончаренко, А.О.Лігоцький, Н.Г.Ничкало); особливості розвитку особистості майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки (В.М.Гриньова, В.В.Рибалка, В.А.Семиченко). У наукових дослідженнях історико-педагогічної галузі (С.У. Гончаренко, О. В. Сухомлинська, інш.); значний інтерес становлять дослідження щодо інформатизації освіти (В.Ю. Биков, М.І. Жалдак, Н.В. Морзе).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, теоретичний аналіз наукових праць свідчить, що проблеми психолого-педагогічного діагностування плекають інтерес, були і є предметом дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення історичних аспектів розвитку психолого - педагогічної діагностики як збережених за сучасних умов, які ймовірно мають право бути актуалізованими у професійному визначенні специфічних можливостей і досягнень .

Виклад основного матеріалу дослідження. Психолого-педагогічна діагностика, як галузь науки пройшла значний шлях становлення і розвитку. Формуючись під впливом вимог педагогічної практики відбулося виокремлення психолого-педагогічної діагностики із психології наприкінці XIX

ст. початку ХХ ст.. Підґрунтя для виникнення склали декілька напрямків розвитку психології і педагогіки.

Першоджерелом стала експериментальна психологія, оскільки експериментальний вихід складає підвалини психодіагностичних методик. Виникнення психодіагностики 50-70-ми роками ХІХст. пов'язано із зростаючим впливом природознавства на галузь психічних явищ, із трансформацією вивчення психічних фактів в канву експериментів і точних методів природознавчих наук. Сповнення психології експериментальними методами склалося головним чином через фізіологію.

Із заснуванням В.Вундтом 1879р. першої лабораторії експериментальної психології в Германії пов'язують умовно виникнення експериментальної психології. В.Вундтом (1832-1920) передбачалися перспективи розробки у психології як у науці двох окремих напрямків: *природничонаукового*, що спирався на експеримент, і *культурно-історичного* із психологічними методами вивчення культури. За прикладами лабораторії Вундта розпочали створюватися експериментальні лабораторії кабінети не тільки в Германії: Франція, Голландія, Англія, Швеція, Америка.

Із розвитком експериментальна психологія прийшла до вивчення більш складних психічних процесів: речові асоціації, які стали предметом досліджень Френсіса Гальтона (1822-1911). Одразу ж після публікації Гальтоном результатів своїх досліджень Вундт використав асоціативну методику у своїй лабораторії (хоча вважав вищі функції не підпорядкованими експерименту). Але автором першого власно психологічного експериментального методу став Герман Еббінгауз (1850-1909), який вивчав закони пам'яті використовуючи штучні сенсомоторні елементи мови, без конкретного значення, чим і проклав шлях експериментальному вивченню навичок.

Американцем Джеймсом Кеттеллом (1860-1944) було досліджено об'єм уваги і навички читання. Експериментально виявлений, за допомогою спеціального пристрою (тахістоскопа), об'єм уваги склав не більше п'яти об'єктів. І також Дж. Кеттеллом за допомогою спеціального барабану із буквами, який обертався, експериментально було зафіксовано феномен антиципації («запобігання» сприйняття наперед). Таким чином на початку ХХст. ствердився експериментальний метод в психології, який визначив в подальшому характер психологічної науки. Завдяки впровадженню у психологію експерименту і появою наукових критеріїв було створено підвалини для систематизації знань про індивідуальні розбіжності між людьми та індивідуально-психологічні особливості кожної людини.

Диференціальна психологія – ще одне джерело психодіагностики. Хоча диференціально-психологічне вивчення людини не було простим логічним розвитком експериментально-психологічного напрямку, бо воно складалося під впливом практичних вимог, медичних й педагогічних, а згодом і індустріальних.

Безперечно існування тісного зв'язку між теоретичними положеннями (в межах загальної психології) і основами психолого-педагогічної діагностики. Першоджерелом при виборі психодіагностичної методології, конструювання психодіагностичних методик, використання психодіагностичних методик під час педагогічної практики є уявлення про закономірності розвитку і функціонування психіки. Методологічна концепція біхевіоризму ґрунтувалася на тому, що між організмом і навколишнім середовищем існують детерміновані відносини. Реагуючи на стимули оточуючого середовища, організм прагне змінити ситуацію у благополучному для себе напрямку і пристосовується до оточуючого середовища. Із біхевіоризмом у психологію було введено провідною категорію поведінки, як сукупність доступних об'єктивному спостереженню реакцій на стимули. Згідно із біхевіористською концепцією, поведінка є єдиним об'єктом вивчення психології, а внутрішні психічні процеси мають бути інтерпретовані за об'єктивним спостереженням реакцій поведінки. Згідно із цим мета діагностики насамперед збігалася до фіксації поведінки. Саме цим займалися первісні психодіагностики, які розробили метод тестів (введено Ф. Гальтоном). Тестові методики пов'язані із теоретичними принципами психодіагностики.

«Інтелектуальний тест» вперше в психологічному експерименті був використаний Дж. М. Кеттеллом, і набув популярності після публікації статті Кеттела «Інтелектуальные тесты и измерения» в журналі *Mind* («Мысль»), 1890р. Саме Кеттелу належить думка про зростання наукової і практичної цінності тестів за одноманітністю умов проведення тестів. Таким чином було вперше проголошено про необхідність стандартизації тестів з метою можливості порівняння результатів, отриманих різними дослідниками на різних піддослідних. Самим Кеттелом було висунуто 50 тестів, як зразки, із лабораторним застосуванням при Колумбійському університеті (з 1891р.). На зразок Кеттела, метод тестування почали використовувати і інші американські лабораторії, таким чином

виникла необхідність створення спеціальних координаційних центрів з використання методу, і з 1895-1896рр. в США працювали два національних комітети, об'єднавши зусилля текстологів. Метод тестів набуває широкої популярності.

Практика потребувала даних про вищі психічні функції, зазвичай означених як «розум», «інтелект», бо саме ці функції забезпечують набуття знань і успішне виконання складної діяльності щодо пристосування. Найпопулярніша серія тестів французького лікаря і психолога Альфреда Біне (1857-1911) просунула метод тестів на крок вперед. Міністерством освіти Франції у 1904р. А. Біне було доручено розробку методик, за допомогою яких надавалася можливість відокремлення дітей здатних до навчання, але ледачих і не бажаючих навчатися, від дітей з вадами і не здатних навчатися в звичайній школі. Використані на багатьох піддослідних експериментальні завдання були перевірені А. Біне у співробітництві з Анрі Сімоном за статистичними критеріями і згодом розглядалися як засіб для визначення інтелектуального рівня. Першу серію тестів Біне – Сімона (1905р.) було неодноразово переглянуто авторами з метою виключення завдань на вимогу спеціального навчання. За переконанням А. Біне, розвиток інтелекту здійснюється не залежно від навчання, із біологічним розвитком. Наступні редакції шкали А. Біне (1908 і 1911рр.) було перекладено англійською та німецькою мовами. Широкого розповсюдження зазнала друга редакція (1908р.) шкали з віковим діапазоном до 13 років і тлумаченням «розумового віку». Характеристикою інтелекту в шкалах А. Біне виступав так званий *розумовий вік*, який необов'язково співпадав або не співпадав із *хронологічним*, і визначався за успішністю розв'язання тестових завдань.

Також саме друга редакція шкали А. Біне склала підвалини праці колективу під керівництвом Л. Термена Стенфордського університету (США) з перевірки і стандартизації. Варіант шкали А. Біне (1916р.), багатий на іновачії, визначався в порівнянні із тестами А. Біне двома нововведеннями: показником за тестом коефіцієнта інтелектуальності (IQ), та використанням статистичного критерію оцінки тестування (за для чого вводилася статистична норма), і був названий шкалою Стенфорд – Біне. Пропозиція В. Штерна, що частку, отриману від ділення *розумового віку* на *хронологічний* і помножену на 100 називати коефіцієнтом інтелектуальності,

$$IQ = \frac{\text{Розумовий вік}}{\text{Хронологічний вік}} * 100 ;$$

і використовувати цей показник для класифікації дітей за ступенем інтелектуального розвитку була впроваджена для тлумачення і розрахунків. *Статистична норма* – також нововведення стенфордських психологів, стала критерієм з яким допустимо порівняння індивідуальних тестових показників, і таким чином поява можливості оцінювання їх і надання психологічної інтерпретації.

Вимоги шкали Стенфорд – Біне розповсюджувалися на дітей віком від 2,5 років до 18 років, із завданнями різного ступеню складності, окремо для кожної вікової групи. Типовим середнім показником виконання, дорівнюючим 100 для кожного віку, і статистичною мірою розсіювання, відхилення індивідуальних значень від цього середнього дорівнюючим 16. Всі індивідуальні показники за тестом, в інтервалі між 84 і 116, трактувалися як нормальні, із виконанням тестових завдань відповідно до вікової норми. У випадку тестового показника більшим за тестову норму (більшим за 116) дитина вважалася *обдарованою*, у випадку нижчим 84 дитина вважалася *розумово відсталою*. Попре декілька редакцій шкали Стенфорд – Біне (1937, 1960, 1972, 1986), за останньою редакцією шкала використовується і в наші дні, шкала Стенфорд – Біне набула популярності у всьому світі. Показник IQ за шкалою Стенфорд – Біне став синонімом інтелекту на довгі роки. Нові інтелектуальні тести перевіряють у відповідності із результатами за шкалою Стенфорд – Біне.

Наступним кроком розвитку психологічного тестування була зміна форми проведення тестового випробування. Тести, створені в період першого десятиріччя ХХ ст. могли бути використані тільки одним спеціально підготовленим, висококваліфікованим фахівцем з можливістю проведення дослідження з одним піддослідним. Такі особливості тестів обмежували їх розповсюдження, того часу як практика вимагала діагностики великої кількості людей з метою відбору психологічно більш підготовлених до того чи іншого виду діяльності, розподілення людей відповідно до видів діяльності за індивідуальними особливостями. Ось об'єктивні джерела появи групового тестування в США під час Першої світової війни. В той час як індивідуальні тести (як шкала Стенфорд – Біне), застосовувались у клініках і для консультування, групові тести використовувались переважно в системі освіти, у промисловості, в збройних силах.

Швидко і широке розповсюдження тестології 20-ми роками ХХ ст. (часи справжнього тестового буму) було обумовлено спрямованістю тестології на оперативне рішення практичних задач, вимірювання інтелекту за допомогою тестів розглядалося як засіб для наукового, а не

емпіричного підходу до проблем навчання, профвідбору, оцінки досягнень, т. ін. Протягом першої половини ХХ ст. фахівцями в галузі психологічної діагностики було створено безліч різноманітних тестів. При розробці їхньої методологічної складової фахівці сягали по справжньому найвищій досконалості. Всі тести найприскіпливішим чином стандартизувалися на великій кількості вибірок, таким чином текстологи досягали високої надійності та реальної валідності, однак втім тестам притаманні недоліки, як і тестам А. Біне. Обмеженість можливостей тестів інтелекту виявила валідізація: прогнозування на їх підставі успішності виконання конкретних, достатньо вузько означених видів діяльності часто не досягалося.

Окрім знань рівня загального інтелекту, необхідні додаткові данні про особливості психіки людини. Результатом є виникнення нового напрямлення у тестології – *тестування спеціальних здібностей* людини, яке спочатку було доповненням оцінки тестів інтелекту, а згодом виокремлюється у самостійну галузь.

Потужний розвиток професійного консультування, професійного відбору а також розподілення персоналу в галузі промисловості і військовій справі склали поштовх розвитку тестів спеціальних здібностей: тести механічних, канцелярських, музичних, артистичних здібностей; тестові комплекти відбору для вступників у медичні, юридичні, інженерні і інші навчальні заклади. Розроблені комплекти тестів здібностей різні за складом і методичними якостями, збігались в одному – їхньою характерною рисою була низька диференціальна валідність: незначні розбіжності тестових профілів учнів різних галузей освіти, професійної діяльності. *Факторний аналіз* (теоретична основа побудови комплексних тестів – особлива техніка обробки даних про індивідуальні розбіжності і кореляції між ними) дозволяв точніше визначити і класифікувати спеціальні здібності. Ідеї англійського психолога Чарльза Спірмена висвітлені у працях 1904р. про загальний генеральний фактор (від англ. general - загальний) і специфічний фактор s, що складають підвалини двохфакторної теорії Ч. Спірмена, і фактор, властивий лише частині діяльностей, так званий груповий фактор. Сам Чарльз Спірмен не відхиляв зауважень, що двохфакторна теорія потребує уточнень. Продовженням праць факторно-аналітичного напрямку американськими психологами в період 20-30-х р. ХХ ст. було саме вивчення і аналіз проблем групових факторів. Лі Терстоном в результаті багаточисельних досліджень виявлено 12 факторів, як первинні розумові здібності, серед них: *словесне розуміння, швидкість мовлення, числовий, просторовий, асоціативна пам'ять, швидкість сприйняття, індукція (логічне мислення)* та інш. Число когнітивних факторів, описаних, сьогодні перебільшує 120. Найбільш відома серед тестів (факторних досліджень) Батарейя тестів загальних здібностей (GATB), з тестами здібностей для конкретних професій. Із сучасним розумінням факторного аналізу, що це є самий високий ступінь лінійних кореляцій, факторний аналіз і видобуті за допомогою цього аналізу фактори не досконало відображають залежності між психічними процесами.

Разом із тестами інтелекту, спеціальних і комплексних здібностей широко застосовуються в навчальних закладах – *тести досягнень*. На відразу від тестів інтелекту тести відображають не стільки вплив різноманітного досвіду, скільки вплив спеціальних програм навчання на ефективність рішення тестових завдань. Початок розвитку таких тестів відслідковується з часів заміни екзаменів усної форми на письмову форму в Бостонській школі (1845р.). В Америці тести досягнень використовувались з 1872р. з метою відбору співпрацівників державних служб, і з 1883р. їх використання стало регулярним. Під час Першої світової війни і одразу ж після неї здійснено значні розробки елементів техніки конструювання тестів досягнень. Тести досягнень належать до найбільш багаточисельної групи діагностичних методик, одним із найвідоміших тестів досягнень сьогодення є Стенфордський тест досягнень (SAT), вперше 1923р. публікації. За його допомогою оцінюється рівень вивченості учнів різних класів середніх навчальних закладів. Значну кількість тестів спеціальних здібностей і досягнень було створено в межах психотехніки під впливом замовлень з боку промисловості і економіки, і тести не передбачаються для вивчення психологічних відмінностей.

Окремим напрямком психологічної діагностики є розробка різноманітних методів діагностики особистості. З цією метою використовують особливі методи, серед них збірки для опитування, проєктивні техніки. Найвірогідніше, що збірки для опитування були самими першими психодіагностичними методами (використання Дарвіном Чарльзом), із галузі природознавства. Теоретичними підвалинами методу вважається інтроспекціонізм. Метод анкетування можна розглядати як різновид самоспостереження (на думку А. Біне). Появу перших збірок для опитування пов'язують з ім'ям Ф. Гальтона, який використовував їх для оцінки пізнавальної сфери людини (особливості зорового сприйняття, розумових образів). Наприкінці ХІХст. за допомогою цих методик

проводилися дослідження пам'яті (Біне, Куртьє), загальних понять (Рібо), внутрішньої мови (Сен-Поль) і інш. Прототипом збірки для опитування особистості був розроблений психологом Робертом Вудвортсом у 1919р., так званий Бланк даних про особистість. Згодом, анкетування дістало широкого розповсюдження, як психодіагностичний метод дослідження особистості.

Метод проєктивних технік, джерелом якого традиційно вважається метод словесних асоціацій (з підґрунтям асоціативних теорій), провідним принципом організації розуму людини висував асоціацію (поняття витікає із джерел визначень Аристотеля). Про асоціанізм, як цілісну систему, згадують ще з часів XVIIIст., хоча деякі його принципи було відкрито раніше. Окрім матеріалістичного асоціанізму XVIIIст., що в працях англійського лікаря Гартлі (1705-1757рр.) асоціації трансформуються в універсальну категорію для пояснення всієї психічної діяльності, набуває розвитку суб'єктивно-ідеалістичний асоціанізм у працях Берклі. Публікації Ф. Гальтона 1879р. результатів своїх асоціативних експериментів поклали початок виникненню методу вільних словесних асоціацій. Сьогодні більшість дослідників розглядають асоціативний експеримент як прийом для вивчення інтересів і установок особистості. Але, варто зауважити, що інтерпретації отриманих результатів в більшості залежать від теоретичних поглядів дослідника. Тому, питання про валідність цієї методики неможливо визначити однозначно, по за позиціями її творців. В свою чергу асоціативний експеримент стимулював появу груп методик (завершення речень) для вивчення особистості, вперше застосовану А. Пейном у 1928р.

Окрім асоціанізму, теоретичні джерела проєктивних методик, методів можна відшукати у психоаналізі, що кутовим пропонує *нерозумне*. Першоджерельно нерозумне сприймалося як прихований двигун особистості, осліпки (навмання) діючий з таємничих глибин організму. Розум по відношенню до нерозумного виявлявся «маскіровочним» механізмом. З-за для проникнення у галузь нерозумного, зрозуміти приховані тенденції, у експерименті виникала необхідність спрямувати розум для рішення особливих задач, які б дозволили апріорі не вимушено проявитися нерозумному у особистості. Завдання і задачі такого типу склали проєктивні методики. Однією з самих популярних проєктивних методик була розроблена у 1921р. швейцарцем, психіатром Германом Рошахом. В подальшому ця методика використовувалась багатьма дослідниками як у Європі, країнах СРСР, так в інших країнах світу. Ще однією розповсюдженою у світі методикою вважається - Тест тематичної апперцепції (ТАТ) – була створена у 1935р. Х. Морганом і Г. Мюрреєм. Сьогодні пропонує різноманітні модифікації ТАТ, відомі також різноманітні підходи до аналізу і інтерпретацій відомощів, даних.

На початок 40-х років ХХст. діагностика набула популярності завдяки проєктивним методикам. У теперішні часи вона є провідною у дослідженнях за кордоном, хоча і зберігається критичне відношення до даних, які отримані за допомогою проєктивних методик. Критичні зауваження в більшості становлять вказівки про недостатню стандартизацію, ухилення від нормативних даних, складнощі із визначенням валідності, і ознаки суб'єктивізму в інтерпретації результатів.

Список використаної літератури

1. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти / В.Ю. Биков. - Київ: Атіка, 2009. – 684 с.
2. Біне А. Введение в экспериментальную психологию / А. Біне. - Спб., 1895.
3. Кремень В.Г. Категорії «простір» і «середовище»: особливості модельного подання та освітнього застосування / В.Г. Кремень, В.Ю. Биков // ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. - №2. - С. 3 – 15.
4. Краткий психологический словарь. - М., 1998.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997.
6. Романова Е.С. Графические методы в психологической диагностике / Е.С. Романова, О.Ф. Потемкина. – М., 1991.
7. Советский энциклопедический словарь / Научно-редакционный совет: А.М. Прохоров(пред.) М.С. Гиляров, Е.М. Жуков и др. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – 1600 с.
8. “Про Національну доктрину розвитку освіти”: Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2013

М. В. Пирко

Институт информационных технологий и средств обучения НАПНУ

Развитие психолого-педагогической диагностики (исторический аспект)

Одним из толкований термина «диагноз» в переводе с греческого языка является «распознавание». Под диагностикой понимают распознавание чего-либо. Психолого-педагогическая диагностика предусмотрена для обеспечения сбора и аккумуляции статистических данных об особенностях психики тех, кто подпадает под диагностирование, которые необходимо учитывать педагогическому работнику для организации и осуществления учебно-воспитательных мероприятий. В рамках современности психолого-педагогическая диагностика определяется как наука разработки методов выявления и изучения индивидуально-психологических и индивидуально-психофизических особенностей личности. В статье рассмотрены моменты развития психолого-педагогической диагностики в историческом аспекте. Разнообразие подходов в процессе определения и диагностирования специфических возможностей и достижений личности создают возможности для поиска ответов и творчества.

Ключевые слова: *определение, диагностирование, достижение, интеллект, интеллектуальный тест, ум, одаренность, специфические возможности.*

M. Pirko

Kyiv Institute of Information Tehnologies and Learning Tools of the National Acadamy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

About the Development of Psychological Diagnosis and Pedagogical Assessment (the Historical Aspect)

The word "diagnosis" is translated from Greek as "recognition". By diagnostics we understand "recognition" of anything. Psycho-pedagogical diagnostics presupposes accumulation of statistical data about psychological features, which should be taken into account when organizing educational process. Today psycho-pedagogical diagnostics is defined as a science for developing the methods of revealing individual psychological and psychophysical features of a person. The paper considers the issues of psycho-pedagogical diagnostics development in the historical aspect.

Key words: *definition, diagnosis, achievement, intelligence tests, intelligence, general education, talent, specific opportunities.*